

Megemlékezés

SCITOVSKY TIBOR

1910–2002

1993-ban kiadtak Magyarországon egy lexikont, az ún. Pearce-lexikont, *A modern közgazdaságtan ismerettárát*. Sajátos szerkesztési elvei miatt a lexikon az ismeretekre és nem a személyekre koncentrál. Ha fellapozzuk az »S«-betűt, *Paul Samuelson*tól *Paul Sweezy*-ig mindössze 16 közgazdász van név szerint említve benne. Köztük csak egyetlen magyar név fordul elő, de az mindjárt kétszer is: a lexikon összeállítója két – *Scitovsky Tibor* nevéhez fűződő – alapvető közgazdasági terminust tartott méltónak arra, hogy önálló címszót szenteljen nekik: *A Scitovsky-féle visszatérési kritérium* (Scitovsky reversal criterion) és *A Scitovskii-paradoxon* (Scitovsky paradox) találatot olyan jelentőségűnek, hogy együtt emlegetik őket a Stolper-Samuelson teoremmal vagy a közgazdaságtan alfájával és ómegájával: a szűkösséggel. A közgazdász, az MTA tiszteleti tagja, akinek a nevéhez a „paradoxon” és a „visszatérési kritérium” köthető,

ez év június 1-én hosszú, termékeny, gazdag és kalandos élet után Kaliforniában elhunyt.

Ki volt a tudós, akinek mindjárt két címszó is jutott a viszonylag karcsú lexikonban? Ki volt Scitovsky Tibor, aki hosszú évtizedeken át külföldön élve, 87 évesen is *Egy büszke magyar emlékiratai* címmel adta ki először Budapesten megjelent életrajzi írását?¹ Mennyi siker és kudarc, öröm és bánat zsúfolódott a szinte a teljes 20. századot átívelő életpályájába! Mekkora hűség kell ahhoz, hogy élete vége felé is ugyanúgy határozza meg önmagát, mint a Berlinben szolgáló diplomata apa öt éves gyermekeként, amikor – nevelőnőjével a parkban sétálgatva – *ein stozer Ungar*-ként mutatkozott be a Tiergartenbe kilovagló, a gyerek (de még inkább a csinos nevelőnő iránt) nyájasan érdeklődő Vilmos császárnak?

Véletlen vagy a „sors uja”, hogy a lexikonszerkesztő a gazdag életműből éppen a *Scitovsky-paradoxont* és a *Scitovskii-féle visszatérési kritériumot* emelte ki? Választhatna volna az ugyancsak az ő nevéhez fűződő *price-taker* és *price-maker* fogalompárt is, amely ma minden mikroökonomiai tankönyvben szerepel. Címszót szentelhetett volna az *örömtelen gazdaságnak* is, az erről szóló, a szokványos közgazdasági keretek közül kitörő, több nyelven megjelent különleges könyvecskéjében a nagy tudós egészen az Adam Smith-i alapkérdésig nyúl vissza: Mi végre van minden vesződés a világon? A *Paradoxon* és a *Visz-szatérés* azonban a legjobb választásnak bizonyult, hisz nem csak az amerikai-magyar tudós munkásságát jellemzi, hanem

¹ *Egy büszke magyar emlékiratai*. Közgazdasági Szemle Alapítvány, Budapest, 1997.

az egész életét.

Paradoxon, hogy az elegáns úrifüüből, aki *zsakettben, hajszálcsíkos szürke nadrágban és üres arccal* jár-kezel az életben (ahogyan fiatalkori önmagát lefesti), keményen dolgozó, szellemi csúcspontok ostromló, elkötelezett és érzékeny tudós lesz. *Paradoxon*, hogy a közgazdásznak, aki – mint maga írja – végzetes félszagsággal és szörnyű önbizalomhiánnyal küszködik, a társaságát a legkitűnőbb emberek keresik Párizsban éppúgy, mint Chicagóban vagy Budapesten. *Paradoxon*, hogy a félénk fiú a háború után amerikai tisztként Káldor Miklóssal együtt szökésben lévő német tábornokokat kerget, s ők találják meg Göring alagútba rejtett lakóvonatát is az összerabolt festménygyűjteménnyel egyetemben. *Paradoxon*, hogy Scitovsky Tibor az önérvényesítés és a tülekedési képesség krónikus hiányában is látványos karriert fut be a világ leghíresebb egyetemén a kaliforniai Berkeley-től a Yale-n keresztül a Stanfordig – olyan nagyságok megbecsülését és barátságát kivíva, mint Joseph Schumpeter, Oskar Lange, vagy éppen James Tobin. *Paradoxon*, hogy a „büszke magyar” lengyel névvel amerikai egyetemen tanít, s világpolgárként Berlinben, Londonban, Párizsban, San Franciscóban él hosszasan. *Paradoxon*, hogy egész életén keresztül „szomorú tudományunkat”, a *profitmaximum* és a *pőre racionalitás* hajszolásába szürkülő közgazdaságtant műveli lankadatlan szorgalommal, miközben már gyermekkorában is az *együttérzés* a meghatározó alapélménye: együttérzés a szegények, az alul lévők, a kirekesztettek iránt. *Paradoxon*, hogy sikeres „céhbeli” tudós annak ellenére, hogy egyik legfontosabb munkájának, *Az örömtelen gazdaság*nak a befogadására – ahogyan Komai János írja a Scitovsky-önéletrajz bevezetőjében: „*talán még mindig nem érett mega közgazdászszakma.*”²

Scitovsky Tibor a jóléti közgazdaságtan területén alkotott maradandót. Ő vezette be a „*közösségi közömbösségi görbét*”³ (Community Indifference Curve, „CIC”) a mikroökonómiába (1941, 1942). A CIC figyelemre méltó analitikus eszköz, amely ráfektethető a „*termelési lehetőségek határa*” görbére, és alkalmas a Pareto-optimum feltételeinek geometriai ábrázolására. Már ebben az eredményében is feltárul az a jelenség, amely később mint *Scitovsky féle visszatérési kritérium* kerül be a szakmai köztudatba.

A Scitovsky-paradoxon is a Pareto-optimumhoz kötődik. Arról az esetről van szó, amikor „A” allokációból a „B”-be történő elmozdulás paretoí értelemben javulást hoz. Azok a szereplők azonban, akik számára ez az eltolódás veszteséggel járna – ha eleget nyernek az eltolódás megakadályozása, azaz a változatlan állapot fenntartása révén – megvesztegethetik az eltolódás nyerteseit és megakadályozhatják a paretoí értelemben vett javulást. Az efféle egészen elvont modellektől pályája második felében Scitovsky Tibor nagyon messze jut. A *miért-re* a választ önéletrajzi írása adja meg: „*Baloldali barátaimmal együtt lenyűgözőnek találtuk a tökéletes versenyűlőző mechanizmusok logikájának eleganciáját. De nagyon zavart bennünket, hogy az elmélet már megmagyarázni sem volt képes a magunk körül látott tömeges munkanélküliséget, sze-*

² A könyvet 1976-os első kiadása után 1992-ben újra kiadták, és 20 évvel első kiadása után, 1996-ban szeminariumot rendeztek róla, amelyen a jóléti közgazdaságtan legkiválóbb képviselői értékelték és kritizáltak a művet. E tények is alátámasztják Komai János véleményét: valóban korán jött gondolatokról van szó, amelyek értéke nő az idővel.

³ Az a görbe, amelynek mentén egy közösség minden tagja változatlan nagyságú hasznossággal rendelkezik. A görbe pontjai azokat a jószágkosarakat írják le, amelyek úgy lehet az egyének között szétosztani, hogy a hasznosság elosztása változatlan marad.

génységet és egyéb gazdasági problémákat – győgyírt pedig végképp nem tudott kínálni rájuk.”⁴ (103. o.) A „zavarból” életre szóló elkötelezettség lett a jövedelemelosztás, a méltányosság, a szegénység problémái iránt, összefoglalóan: a jóléti közgazdaságtan kérdései iránt.

A makroökonomiában és a nemzetközi gazdaságban tett kalandozás után a 60-as évektől fordul Scitovsky Tibor figyelme ismét a jóléti közgazdaságtan felé. Alapvető felismerése, hogy a jólét nem azonosítható a fogyasztással és nem is mérhető annyira egyértelműen, mint ez utóbbi. A fogyasztás bizonyos fajtái „örömtelenek”, mert elvesztik kockázatos, kihívásokat jelentő, érdekes voltukat, ami elengedhetetlen ahhoz, hogy örömet, kielégülést érezzünk.

E gondolat ma aktuálisabb, mint első megfogalmazása idején volt, a főáramlat számára mégis idegen maradt. Hogyan is érthették volna meg Scitovsky Tibort elefántcsonttoronyba zárkózott kollégái, amikor *Az örömtelen gazdaság* központi gondolata az, hogy: „*A teljes és örömteli élethez nemcsak a testi szükségletek kielégítésére van szükségünk, hanem arra is, hogy mindig legyen kihívást jelentő tevékenységünk, amely megőv bennünket az unalomtól?*”⁵ Az unalom azonban egy negyedszázaddal *Az örömtelen gazdaság* megjelenése után sem közgazdasági kategória, s legfeljebb csak mint a közgazdasági művek kényszerű olvasóinak büntetése kapcsolódik tudományágunkhoz. A közgazdászoknak annak ellenére nincs mondanivalójuk erről az egész nyugati fogyasztói társadalmat átható jelenségről, hogy mára az unalom elűzése meghatározó iparággá vált a fejlett országokban. A tág értelemben vett szórakoztatóipar pontosan azt a szerepet tölti be ma nyugaton, mint a 30-as években az autóipar, vagy a textilipar a 19. századi Angliában.

⁴ Ugyanott 103. o.

⁵ Ugyanott 195. o.

Az unalom elűzésére szolgáló iparok a 90-es évek közepén 67 százalékkal részesedtek a kiterjesztett értelemben⁶ vett amerikai fogyasztásból, miközben az anyagi szükségletek (lakás, ruházkodás, élelmezés) kielégítésére szolgáló javak súlya mindössze 12 százalék.⁷ Mindezek fényében értékelhetjük igazán nagyra Scitovsky szellemi bátorságát, hogy olyan kérdésnek szentelt egy egész könyvet, amely kollégái számára valójában nem is létezik, annál fontosabb azonban az amerikai (és nemcsak az amerikai) mindennapokban.

Scitovsky Tibort élete alkonyán azok a problémák foglalkoztatták, amelyek a közgazdaságtan alapító atyáit és a társadalombölcselet klasszikusait. Ilyen értelemben is helyénvaló „visszatérést” emlegetni. Visszatérést ahhoz, ami igazán fontos, visszatérést az emberek, a társadalom valódi problémáihoz az igazolt tételek formai eleganciájának további finomítása helyett. De Scitovsky Tibor egy másik értelemben is visszatért. Egy 1975-ös rövid látogatás után 1990-ben, amikor *Az örömtelen gazdaság*-ot már magyarul is lehetett olvasni, újra visszatért Magyarországra, a magyar kutatók közösségébe. 1997-ben pedig először Budapesten jelentette meg lebilincselő memoárjait. Még megérve az új évezredet, amely remélhetőleg kevésbé lesz örömtelen, mint az előző volt, 2002 forró nyarán végleg hazatért, noha csak képletesen. Könyvtára⁸ és gondolatai azonban ténylegesen is visszatértek.

Szabó Katalin,

az MTA doktora, egy. t. (Debreceni Egyetem, BKÁE)

⁶ Fogel a fogyasztás ráfordításai között veszi számba a fogyasztóknak a fogyasztásra fordított idejét is, vagyis nemcsak a fogyasztási javak közvetlen temelésére fordított idővel számol.

⁷ Fogel, R. W. [1999]: *Catching up with the Economy*. *American Economic Review*, 89. köt. 1. sz. márc., 7. o.

⁸ Az értékes könyvtárat Scitovsky még életében Budapesten helyezte el a Soros Egyetem gyűjteményében.

Hozzászólás – vélemény

Nagy érdeklődéssel olvastam Klanciczay Gábor érdekes, információgazdag, *A Collegium Budapest tizedik éve* című cikkét a *Magyar Tudomány* 2002/7. számában. Meglepett azonban, hogy a kiváló intézmény történetének rektora éppen az általa vezetett intézmény történetét nem ismeri jól, s a *Magyar Tudományos Akadémia* folyóiratában éppen a Magyar Tudományos Akadémia szerepéről feledkezik meg a Collegium Budapest létrehozásában.

A Collegium, úija, „ritka példa arra, hogy sikerre jutott és gyökeret eresztett Magyarországon egy kívülről jött, önzetlen nemzetközi kezdeményezés. Az 1989 utáni változások optimista lendületében – számol be a szerző – a berlini *Wissenschaftskolleg* vezetői hívták létre „a középkori misszionáriusok odaadó erőfeszítésével” a volt szocialista világban ezt a nyugati típusú intézményt. „Büszkék lehetünk, hogy választásuk... Budapestre, a régió e célra legalkalmasabbnak ítélt... központjára esett” (918. oldal).

Nemegészen így történt. A magyarországi átalakulás izgalmas 1989. évének őszén, talán a berlini fal leomlása előtt mintegy két hónappal, a Magyar Tudományos Akadémia elnökeként hivatalos látogatást tettem a Nyugat-Berlin székhelyű *Wissenschaftskolleg*ban, ahol Wolf Lepenies, az intézmény rektora fogadott. Megbeszélésünk során javasoltam neki, hogy a *Wissenschaftskolleg* a Magyar Tudományos Akadémiával együttesen létesítsen egy „leányintézetet” Budapesten. Azonnal megtetszett neki az ötlet, s Magyarországot, ahol a békés átalakulás folyamatai akkor világszerte a legnagyobb érdeklődés kö-

zépontjában álltak és csodálatot váltottak ki, különlegesen fontosnak, a legnagyobb mértékig támogatandónak tartotta. Röviddel később Budapestre is jött, ahol már részletekbe bocsátkozhattunk. Csurgay Árpád főtít-kárhelyettes látott neki a magyar közreműködés lehetőségeinek kidolgozásához. Az Akadémia hozzájárulása természetesen nemcsak a kezdeményezés volt, hanem a csodás várnegyedi, régi budai városházát is a Collegium céljára rendelkezésre bocsátotta, amely akkor az Akadémia Nyelvtudományi Intézetének épülete volt. Ez mit sem csökkent természetesen Wolf Lepenies és munkatársai érdemén, hiszen amikor megtetszett neki az ötlet, fáradhatatlanul látott neki és szerezte meg hat nyugat-európai ország támogatását és anyagi hozzájárulását. Ennek nyomán kerülhetett sor az intézmény megnyitására 1993 nyarán. A Collegium Budapest létrehozása kapcsán tehát Akadémia szerepére is büszkék lehetünk.

Berend T. Iván

Köszönöm Berend T. Iván hozzászólását rövid kis cikkemhez. A szűkösen terjedelmi keretek it valóban nem engedték, hogy részletesen bemutassam a Collegium Budapest történetét, nem is ez volt a cikkem témája, hanem a legutolsó év tevékenységének ismertetése. De tényleg illett volna az MTA folyóiratában jobban hangsúlyozni az Akadémia szerepét, és örülök, hogy ennek pótlására most alkalmas ad hozzászólása. (Részletesebb válaszom a *Magyar Tudomány* következő számában lesz olvasható.)

Klanciczay Gábor